

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग

सिंहदरबार, काठमाडौं

आर्थिक वर्ष २०७९/८० का लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारलाई गरिएको सिफारिस

सिफारिस मिति: २०७९/०९/१६ गते, शुक्रबार

१. पृष्ठभूमि

सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको संरचना सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको रहेको छ। तीनै तहका सरकारका बीचमा राज्यशक्तिको बाँडफाँट गरिएको छ। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र रही आर्थिक अधिकारसम्बन्धी विषयमा कानून बनाउने, नीति तथा योजना तयार गर्ने, वार्षिक बजेट तर्जुमा र कार्यक्रम कार्यान्वयन लेखाङ्कन तथा प्रतिवेदन गर्ने र लेखापरीक्षण गराउने कार्य गर्नुपर्दछ। बजेट अनुमान गर्दा अनुमानित आयभन्दा व्यय बढी हुने अवस्थामा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले घाटा बजेट ल्याउन सक्ने र बजेट घाटा व्यवस्थापन सङ्घीय कानूनबमोजिम हुने व्यवस्था छ। घाटा बजेट पेश गर्दा तीनै तहका सरकारले घाटा पूर्ति गर्ने स्रोतको स्पष्ट आधार समेत खुलाउनु पर्ने व्यवस्था अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ मा रहेको छ। संविधानतः तीनै तहका सरकारले बजेट घाटा पूर्तिको लागि कानूनबमोजिम ऋण लिन सक्छन्।

घाटा बजेटको पूर्ति आन्तरिक तथा बाह्य गरी दुई स्रोतबाट हुने गर्दछ। ऋण घाटा बजेट पूर्तिको स्रोतको रूपमा रहने गर्दछ। समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ। उल्लिखित व्यवस्थाबमोजिम आर्थिक वर्ष २०७९/८० को लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा यस आयोगबाट निर्धारण गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारसमक्ष सिफारिस गरिएको छ।

२. कानूनी व्यवस्था

क. नेपालको संविधान

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धमा नेपालको संविधानमा देहायका व्यवस्थाहरू रहेका छन् :

- धारा ५९ को उपधारा (१) - सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार भित्रको आर्थिक अधिकारसम्बन्धी विषयमा कानून बनाउने, वार्षिक बजेट बनाउने, निर्णय गर्ने, नीति तथा योजना तयार गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने छन्।
- धारा ५९ को उपधारा (७) - सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको बजेट घाटा व्यवस्थापन तथा वित्तीय अनुशासनसम्बन्धी व्यवस्था सङ्घीय कानूनबमोजिम हुनेछ।
- धारा ११५ को उपधारा (२) - सङ्घीय कानूनबमोजिम बाहेक नेपाल सरकारले कुनै ऋण लिने र जमानत दिने छैन।
- धारा २०३ को उपधारा (२) - सङ्घीय कानूनबमोजिम बाहेक प्रदेश सरकारले कुनै ऋण लिने र जमानत दिने छैन।
- धारा २२८ को उपधारा (१) - कानून बमोजिम बाहेक स्थानीय तहमा कुनै कर लगाउन, उठाउन र ऋण लिन पाइने छैन।
- धारा २३० को उपधारा (१) - गाउँ कार्यपालिका र नगर कार्यपालिकाले प्रत्येक आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान स्थानीय कानूनबमोजिम गाउँ सभा वा नगर सभामा पेश गरी पारित गराउनु पर्नेछ।
- धारा २३० को उपधारा (२) - गाउँ कार्यपालिका वा नगर कार्यपालिकाले राजस्व र व्ययको अनुमान पेश गर्दा घाटा बजेट निर्माण गर्नुपर्ने भएमा सङ्घीय कानून र प्रदेश कानूनबमोजिम घाटा पूर्ति गर्ने स्रोत समेतको प्रस्ताव गर्नु पर्नेछ।
- धारा २५१ को उपधारा (१) को खण्ड (च) - समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुनेछ।

ख. अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा, नेपाल सरकारले ऋण दिन सक्ने र घाटा बजेट पेश गर्न सक्ने सम्बन्धमा अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ मा देहायका व्यवस्थाहरू रहेका छन्:

दफा १४: आन्तरिक ऋण

- (१) नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले आयोगले सिफारिस गरेको सीमाभिन्न रही आन्तरिक ऋण लिन सक्नेछ।
तर प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिनु अघि नेपाल सरकारको सहमति लिनु पर्नेछ।
- (२) नेपाल सरकार तथा प्रदेशले प्रचलित कानूनको अधीनमा रही ऋणपत्र जारी गरी आन्तरिक ऋण उठाउन सक्नेछ।
- (३) प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिन नेपाल सरकारको सहमति माग गर्दा आन्तरिक ऋण लिन खोजिएको योजना, योजनाबाट प्राप्त हुन सक्ने प्रतिफल र उपलब्धि, ऋण भुक्तानी योजना, ऋण दिने संस्थाको विवरण सहितको प्रस्ताव अर्थ मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ।
- (४) उपदफा (३) बमोजिम पेश भएको प्रस्ताव कार्यान्वयनयोग्य देखिएमा नेपाल सरकारले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई आन्तरिक ऋण लिन सहमति दिन सक्नेछ।

दफा १५: नेपाल सरकारले ऋण दिन सक्ने

- (१) नेपाल सरकारले प्रदेश वा स्थानीय तहलाई ऋण दिन सक्नेछ।
- (२) प्रदेश वा स्थानीय तहले ऋण रकमको उपयोग, भुक्तानीको तरिका तथा समय सीमा समेत उल्लेख गरी ऋणको लागि मन्त्रालय समक्ष अनुरोध गर्न सक्नेछ।
- (३) उपदफा (२) बमोजिम प्राप्त अनुरोध मनासिब देखिएमा नेपाल सरकारले ऋण प्रदान गर्ने स्वीकृति दिन सक्नेछ।
- (४) उपदफा (३) बमोजिम नेपाल सरकारबाट ऋण प्रदान गर्ने स्वीकृति भएमा मन्त्रालयले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहसँग सम्झौता गर्नेछ।
- (५) नेपाल सरकारबाट प्राप्त ऋण प्रदेश वा स्थानीय तहले सम्झौतामा उल्लिखित अवधिभिन्न चुक्ता नगरेमा नेपाल सरकारले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने अनुदानबाट त्यस्तो ऋण रकम असुली गर्न सक्नेछ।

दफा २३: घाटा बजेट पेश गर्न सक्ने

- (१) नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले सम्बन्धित व्यवस्थापिकामा आवश्यकता अनुसार घाटा बजेट पेश गर्न सक्नेछ।

- (२) उपदफा (१) बमोजिम घाटा बजेट पेश गर्दा बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोतको स्पष्ट आधार समेत खुलाउनु पर्नेछ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिम प्रदेश तथा स्थानीय तहले घाटा बजेट पेश गर्दा नेपाल सरकारले संविधान र प्रचलित कानून बमोजिम कुनै सुझाव वा निर्देशन दिएको भए सोको पालना गर्नु पर्नेछ।
- (४) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रशासनिक खर्च व्यहोर्न घाटा बजेट पेश गर्न सकिने छैन।

३. उद्देश्य

सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनको प्राथमिक उद्देश्य सरकारको वित्तीय आवश्यकता पूरा गर्नका लागि न्यून लागत र जोखिममा स्रोत व्यवस्थापन गर्नुका साथै समयमै ऋण दायित्व भुक्तान गर्न सक्ने कुराको सुनिश्चितता गर्नु हो भने सहायक उद्देश्य सरकारी ऋणपत्रहरूका लागि कार्यदक्षता (efficiency) भएको आन्तरिक ऋण बजारको विकास गर्नु हो।

त्यसैगरी कार्यसञ्चालनस्तरका उद्देश्यहरूमा समयमै र अविच्छिन्न रूपले ऋण सेवाको भुक्तानी सुनिश्चित गर्नु, ऋणसेवा भुक्तानीको अनुमानयोग्यता बढाउनु, ऋणको लागत घटाउनु, आर्थिक सङ्कट वा झड्का (economic crisis and shocks) को अवस्थामा सार्वजनिक ऋणको जोखिमपना घटाउनु (मेच्युरिटी संरचनामा परिवर्तन, व्याज वा मुद्राको संरचनामा परिवर्तन, अन्तर्राष्ट्रिय पुँजी बजारमा पहुँच वृद्धि आदि) र ऋणको दीगोपना सुनिश्चित गर्नु हो।

तीन तहका सरकारले आन्तरिक ऋण लिनुको मूल उद्देश्य घाटा बजेटको व्यवस्थापन गर्नु वा बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोत जुटाउनु नै हो। तसर्थ, आन्तरिक ऋण परिचालनलाई सरकारी वित्त व्यवस्थापनको एक महत्वपूर्ण औजारको रूपमा प्रयोग गरिन्छ।

४. सैद्धान्तिक आधार

सार्वजनिक ऋण परिचालन गर्ने सम्बन्धमा अर्थशास्त्रीहरूबीच मतैक्यता रहेको देखिँदैन। शास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरू एडम स्मिथ, डेविड रिकार्डो, जे.एस्. मिल्स लगायतले सरकारले सार्वजनिक ऋण परिचालन गर्दा निजी क्षेत्रको पुँजी परिचालन प्रभावित हुने र त्यसले अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभाव पार्न नसक्ने उल्लेख गरेका छन्। अर्थशास्त्री एडम स्मिथका अनुसार सार्वजनिक ऋण समग्र अर्थतन्त्रको लागि हानिकारक हुने हुँदा सरकारले घाटा वित्त परिचालन गर्नु हुँदैन।

सार्वजनिक ऋणले आन्तरिक पुँजी निर्माण प्रभावित हुने र ऋण परिचालनको लागि राजस्व वृद्धि गरिँदा मुद्राको अवमूल्यन हुने तर्क अगाडि सार्दै सार्वजनिक ऋण समग्र अर्थतन्त्रको लागि स्वस्थकर नहुने टिप्पणी गरेका छन्। अर्का शास्त्रीय अर्थशास्त्री डेविड रिकार्डोले सरकारले सन्तुलित बजेट ल्याउनुपर्ने र सरकारी खर्च राजस्वबाटै धानिनुपर्ने तर्क गरेका छन्, जसलाई रिकार्डोको समतुल्य सिद्धान्त (Ricardian Equivalence Theory) समेत भन्ने गरिन्छ। उनले घाटा बजेट परिचालन युद्धजस्तै आकस्मिक अवस्थामा मात्र सही मात्र सकिने अन्यथा सार्वजनिक ऋणले निजी पुँजी परिचालन निरुत्साहित गर्दै अर्थतन्त्रको वृद्धि र विकास रोक्ने विचार अगाडि सारेका छन्। अर्का शास्त्रीय अर्थशास्त्री जे.एस. मिल्सले आफ्नो पुस्तक Principles of Political Economy मा सार्वजनिक ऋण अर्थतन्त्रको लागि स्वस्थकर नहुने अवधारणा अगाडि सारेका छन्। उनका अनुसार सरकारले निजी क्षेत्रसँग स्रोतका लागि प्रतिस्पर्धा गर्दा व्याजदर बढ्ने बाहेक केही हुन नसक्ने जिकिर गरेका छन्। यसरी शास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरूले सार्वजनिक ऋणको परिचालनबाट अर्थतन्त्रको उनन्नयन हुन नसक्ने तर्क अगाडि सार्दै सार्वजनिक ऋण अर्थतन्त्रको लागि हानिकारक हुने बताएका छन्।

सार्वजनिक ऋणसम्बन्धी शास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरूको टिप्पणी गलत भएको भनी प्रखर आलोचना गर्ने अर्थशास्त्री जे.एम. किन्स हुन्। सन् १९३० को दशकको आर्थिक महामन्दीको समाधान खोज्ने क्रममा उनले प्रतिपादन गरेको The General Theory मा युद्ध वित्तका लागि सार्वजनिक ऋण सही भएको तर्क अगाडि सारेका छन्। किन्स तथा किन्सवादी आर्थिक दृष्टिकोणका पक्षधरहरू अल्बिन हान्सेन, ए.पि. लर्नर, रिचर्ड मसग्रेभ, पल स्यामुएल्सन, पल क्रुगमेन लगायतले सार्वजनिक ऋणले अर्थतन्त्रमा रहेको निष्क्रिय बचत परिचालन हुने र यसले समग्र माग बढाउन मद्दत गर्ने हुँदा सार्वजनिक ऋण नकारात्मक नहुने टिप्पणी गरेका छन्। किन्सियन सिद्धान्त (Keynesian Theory) ले सार्वजनिक ऋण र आर्थिक वृद्धिका बीचमा सकारात्मक सम्बन्ध रहने दाबी गर्दछ। सार्वजनिक ऋणले समग्र मागमा वृद्धि हुने हुँदा आर्थिक वृद्धिमा सकारात्मक प्रभाव पर्छ भन्ने तर्क यो सिद्धान्तले अघि सार्दछ।

सन् १९७० को दशकको मुद्रास्फीति र सुस्त आर्थिक वृद्धि (Stagflation) पश्चात किन्सको सार्वजनिक खर्च वृद्धिका लागि सार्वजनिक ऋण बढाउन सकिने अवधारणामाथि मिल्टन फ्रेडम्यानले आलोचनात्मक टिप्पणी गरी मुद्राको परिमाणात्मक सिद्धान्त (Quantitative Theory of Money) अगाडि सारे। उनले सरकारको असफलता बजारको असफलताभन्दा खराब हुने भन्दै सरकारले बजारमाथि नियन्त्रण कायम गर्नुहुन्न भन्ने अवधारणा ल्याए। मुद्रास्फीति वित्त नीतिको

प्रभाव नभई मौद्रिक नीतिको प्रभाव हो भन्ने उनको निष्कर्ष थियो। अतः उनले खुला बजारको सिद्धान्त अगाडि सार्दै सार्वजनिक ऋण घटाउँदै जानुपर्ने तर्क गरेका छन्। नवशास्त्रीय सिद्धान्त (Neo-Classical Theory) ले सार्वजनिक ऋण र आर्थिक वृद्धिको बीचमा व्युत्क्रमानुपातिक सम्बन्ध (Inversely Proportional Relationship) रहने उल्लेख गरेको पाइन्छ भने नव-किन्सियन सिद्धान्त (Neo-Keynesian Theory) ले बढ्दो सार्वजनिक खर्च धान्न सार्वजनिक ऋण अत्यावश्यक रहेको उल्लेख गरेको देखिन्छ। ऋण अधिकता सिद्धान्त (Debt Overhang Theory) ले सार्वजनिक ऋण परिचालन जब एउटा महत्तम विन्दुमा पुग्दछ त्यो भन्दा अधिक ऋण परिचालनले आर्थिक विकास तथा स्थायित्वमा कमी ल्याउनुका साथै ऋणीको ऋण तिर्ने क्षमतामा पनि हास ल्याउँछ भन्ने तर्क अघि सारेको पाइन्छ। अन्तःविकसित वृद्धि सिद्धान्त (Endogenous Growth Theory) अनुसार सार्वजनिक ऋणबाट पूर्वाधार निर्माण, मानव पुँजी र अनुसन्धान तथा विकासमा लगानी बढ्न गई उत्पादकत्व बढ्नुका साथै समग्र अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभाव पर्दछ। बृहत् अर्थशास्त्रीय असन्तुलनको सिद्धान्त (Macroeconomic Imbalance Theory) अनुसार सार्वजनिक ऋणले मुद्रास्फीति बढाउने, निजी क्षेत्रको लगानी साँघुरिने, मुद्रा विनिमय दर र भुक्तानी सन्तुलनमा असर गर्ने तथा ऋणको पासोमा पर्न सक्ने अवस्था सिर्जना हुन गई कुनै न कुनै रूपमा समष्टिगत अर्थतन्त्रमा असन्तुलन सिर्जना गर्दछ। अन्तर-पुस्ता समता सिद्धान्त (Intergeneration Equity Theory) अनुसार ऋण परिचालन गर्दा अन्तर पुस्ताको आदर्श तहमा रहेर ऋण परिचालन गर्न सकिएन भने त्यसको नकारात्मक प्रभाव पर्दछ। यो सिद्धान्तले सार्वजनिक ऋण परिचालनबाट ऋण लिने पुस्ताको उपभोग्य क्षमतामा बृद्धि भई आर्थिक वृद्धिमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने देखिए तापनि ऋण भुक्तानी गर्नुपर्ने पुस्ताको लागि ऋणको नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्छ भन्ने तर्क अघि सारेको छ।

यी सिद्धान्तले गरेका दावीहरूलाई प्रायोगिक परीक्षण (Empirical Test) को कसीमा राखेर हेर्दा अर्थतन्त्रपिच्छे फरकफरक नतिजा समेत देखा पर्ने गरेको पाइन्छ, तर पनि निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भने दीर्घकालीन आर्थिक स्थायित्वमा असर पर्ने गरी कुनै पनि तहका सरकारले ऋण लिनु हुँदैन। निश्चित अवधिपछि सावाँ ब्याजसहित भुक्तानी दिनुपर्ने हुनाले बजेट घाटा पूर्ति गर्न ऋण लिनु भनेको भविष्यमा प्राप्त हुने राजस्वलाई वर्तमानमा खर्च गर्नु सरह हो। त्यसैले जुनसुकै तहका सरकारले लिएको ऋणको उपयोग भावी पुस्ताले उपयोग गर्न पाउनु पर्ने राजस्वको हिस्साको क्षतिपूर्ति हुने गरी थप प्रतिफल सिर्जना गर्ने खालका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्नका लागि हुनुपर्दछ।

५. सार्वजनिक ऋणको प्रभाव र नीतिगत अन्तरसम्बन्ध

सार्वजनिक ऋणको हिस्सा निर्धारण गर्दा ऋण भारसँग जोडिन आउने विभिन्न लागत (ब्याज खर्च, सञ्चालन लागत आदि) र जोखिमहरू (व्याजदर, विनिमयदर, मूल्य जस्ता बजारसँग सम्बन्धित जोखिमहरू, ऋण नवीकरण, तरलता, ऋण तिर्ने क्षमता, साख जोखिम (credit risk) जस्ता वित्तीय जोखिमहरू, सम्झौता र सञ्चालनसम्बन्धी जोखिमहरू) को अध्ययन तथा विश्लेषण हुनु उत्तिकै जरुरी हुन्छ। जोखिम बढ्दै जाँदा निजी क्षेत्रका लगानीकर्ताले सरकारलाई भरोसा गर्ने स्थिति पनि कमजोर हुँदै जाने हुँदा प्रदेश सरकार वा स्थानीय सरकारले लिने आन्तरिक ऋणको भार सँगसँगै साख सम्बन्धी जोखिम पनि बढ्छ। अझ प्राकृतिक प्रकोप वा विपद्को व्यवस्थापन गर्नुपर्ने अवस्थामा सूचना प्रणालीमा असर पर्न सक्ने र ऋण भुक्तानीका लागि स्रोत व्यवस्थापन गर्न थप कठिन हुने हुँदा अर्थतन्त्र वित्तीय भीर (fiscal cliff) तर्फ जाने सम्भावना रहन्छ।

अत्यधिक ऋणभारले आर्थिक वृद्धि र विकासमा नकारात्मक असर पार्दछ। ऋण भुक्तानी सेवाका लागि राजस्वको ठूलो हिस्सा छुट्याउनु पर्ने हुन्छ, जसले गर्दा सरकारले चाहेका नीतिहरू कार्यान्वयन गर्ने क्षमता कमजोर हुँदै जान्छ। त्यसैगरी केन्द्रीय बैंकबाट अत्यधिक ऋण लिने खालको उच्च स्फीतिकारी मौद्रिक नीतिले स्थिर व्याजदरको दीर्घकालीन ऋणको लागत बढाउँछ भने मुद्रा सञ्चितिको अवस्थाले जोखिम प्रिमियम (risk premium) वा ऋण रकमको नवीकरणमा असर पार्दछ।

ऋण भुक्तानी गर्ने बेला भएपछि ऋण तिर्न नसक्ने र ऋण नवीकरण (rollover) पनि गर्न सकिएन भने लगानीकर्तामाझ र वित्त बजारमा पनि विश्वासको अवस्था धरमराउँदै जान्छ। पर्याप्त तरल सम्पत्तिको अभावमा बजार समेत फ्रिज हुने अवस्था सिर्जना हुन्छ। आन्तरिक ऋण लिँदा निजी क्षेत्रको ऋण महँगो नहोस् भन्नेतर्फ विचार पुऱ्याउनु पर्छ। निजी क्षेत्रको ऋण महङ्गिनु भनेको आयकरको आधार पनि साँघुरिनु हो। त्यसैले आन्तरिक ऋणले कर्पोरेट क्षेत्रको ऋण लिने प्रकृत्यालाई कत्तिको महङ्गो पारेको छ भन्ने कुराको तथ्याङ्कशास्त्रीय अध्ययन गरी ऋण संकुचनको असर यकिन गर्नु आवश्यक हुन्छ।

आन्तरिक ऋण लिँदा सरकारी खर्चको कार्यदक्षता बढाउन सकिने आधारहरू खोज्नु अत्यावश्यक हुन्छ। उत्पादनशील कार्यदक्षताको मूल्याङ्कनबाट सार्वजनिक क्षेत्रका उद्देश्यहरू उपयुक्त लागतमा हासिल गर्ने र विनियोजन कार्यदक्षताले कुनै कार्यक्रममा गरिएको अतिरिक्त खर्चको

सीमान्त सामाजिक फाइदामा वृद्धि हुने कुराको परीक्षण गर्ने हुँदा यस्ता खाले मूल्याङ्कन सुनिश्चित गर्नु आवश्यक हुन्छ।

पछि फिर्ता दिने लिने शर्तमा आन्तरिक ऋण लिइने हुँदा भविष्यमा प्रतिफलसहित सो ऋणको भुक्तानी गर्नुपर्ने हुन्छ। ऋणको भुक्तानी गर्दा अतिरिक्त बोझ महसुस गर्नु नपर्ने गरी र भावी पुस्ताले समेत भुक्तानी गर्नुपर्दा पनि असहजता महसुस गर्न नपर्ने गरी आर्थिक विकासका लागि आवश्यक योजनाहरूको कार्यान्वयनमा सहयोग पुऱ्याउन आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नुपर्दछ। अनुत्पादक क्षेत्रमा आन्तरिक ऋणको परिचालन हुन नपाओस् भन्ने विषयमा त्यतिकै सजग हुनु पर्दछ।

सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन गर्दा वित्तीय क्षेत्रको विकास, वास्तविक अर्थतन्त्रमा पर्ने प्रभाव, वित्त नीति, मौद्रिक नीति र बाह्य क्षेत्रमा पर्ने प्रभावको अध्ययन गर्नु आवश्यक हुन्छ। सरकारी वण्ड जारी गर्दा संस्थागत क्षेत्रले थप उत्पादनशील क्षेत्रमा गर्नुपर्ने लगानीमा असर नपरोस् भन्ने कुरामा ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ भने सार्वजनिक ऋणले वास्तविक अर्थतन्त्रमा पर्ने प्रभावको पनि अध्ययन आवश्यक हुन्छ, किनभने वास्तविक क्षेत्रको प्रतिनिधित्व गर्ने व्यक्ति तथा संस्थाले तिर्ने व्याज दर, उपलब्ध लगानी कोष र लगानीको सम्भाव्य प्रतिफल तथा जोखिम बहन गर्ने क्षमता बीचको अन्तरक्रियाले अर्थतन्त्रमा प्रभाव पारिरहेको हुन्छ। वित्तीय बजारमा वण्डको किसिम निर्धारण गर्नमा र वित्त बजारको विकासमा आन्तरिक ऋणले सकारात्मक प्रभाव पार्ने भएतापनि वित्तीय बजारको प्रशोचन क्षमतामा ध्यान दिनु उत्तिकै आवश्यक छ।

घाटा बजेट पूर्ति, पुँजी निर्माण, पूर्वाधार विकास र समग्र आर्थिक वृद्धिमा सार्वजनिक ऋणको परिचालन प्रमुख विकल्प भएता पनि अधिक ऋणको परिचालन गर्नु जोखिमपूर्ण हुन्छ। देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्वसँग सार्वजनिक ऋणको सोझो सम्बन्ध हुने हुँदा यसको समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूसँगको सम्बन्धको मात्रा थाहा पाउनु अति आवश्यक हुन्छ। लागत लाभको विश्लेषण गरेर, उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालन गरी अन्तर-पुस्ता न्याय सुनिश्चित गर्दै पुँजी निर्माणलाई बढावा दिने र ऋणका नकारात्मक प्रभाव पर्नबाट जोगिने गरी ऋणको कुशलतापूर्वक व्यवस्थापन गर्नका लागि पर्याप्त प्रयोगसिद्ध अनुसन्धान (empirical study) हुनु आवश्यक देखिन्छ। पुँजी निर्माण र दीर्घकालीन लाभ दिने प्रकृतिका उत्पादनशील, रोजगारमूलक तथा आन्तरिक आय बढाउने क्षेत्रमा स्पष्ट प्राथमिकतासहित आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्न आवश्यक पर्ने कानुनी, संरचनात्मक र प्रक्रियात्मक व्यवस्था नभई सरकारका विभिन्न तहमा प्रभावकारी ऋण व्यवस्थापन गर्न सकिँदैन।

६. समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण

आन्तरिक ऋणको सीमा निर्धारण गर्ने क्रममा आयोगले यस सम्बन्धमा आवश्यक अध्ययन गरी संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) खण्ड (च) बमोजिम केही समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरेको छ। यस क्रममा ऋणको सैद्धान्तिक अवधारणा एवं नीतिगत व्यवस्थाको अध्ययन गर्नुका साथै नेपालमा हालसम्मको ऋण व्यवस्थापनको अवस्थालाई विश्लेषण गरिएको छ। समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण र आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धमा सरोकारवाला निकाय तथा विज्ञहरूसँग अन्तरक्रिया सम्पन्न गरी आन्तरिक ऋणको व्यवस्थापन, परिचालनको अवस्था र समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूका सम्बन्धमा जानकारी लिने र सुधारका उपायहरूको खोजी गर्ने कार्य आयोगले गरेको छ।

सार्वजनिक ऋणको सीमा तय गर्दा विश्लेषण गर्न आवश्यक अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा मान्य सूचकहरूमा आर्थिक वृद्धिदर, कुल राष्ट्रिय उत्पादन, कुल गार्हस्थ्य बचत तथा लगानी, रोजगारी, सरकारी राजस्व र खर्च, उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्क, मानव विकास सूचकाङ्क, भुक्तानी सन्तुलन, विप्रेषण आय आदि पर्दछन्। प्रस्तुत सिफारिस गर्ने क्रममा देहायका सूचकहरूको विश्लेषण गरिएको छ:

तालिका नं. १ - समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विद्यमान अवस्था

सि. नं.	सूचकहरू	आर्थिक वर्ष २०७६/७७	आर्थिक वर्ष २०७७/७८	चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को प्रथम आठ महिनाको अवस्था (*वार्षिक अनुमानित बाहेकको)
१.	वास्तविक क्षेत्र			
	प्रचलित मूल्यको कुल ग्राहस्थ उत्पादन (उपभोक्ताको मूल्यमा) (रु. अर्ब)	३,८८८.७०	४,२७७.३०	४८५१.६३*
	कुल ग्राहस्थ उत्पादन (वार्षिक वृद्धि प्रतिशत)	(२.३७)	४.२५	५.८४*
	मुद्रास्फीति (वार्षिक वृद्धि प्रतिशत)	६.१५	३.६०	७.१४
	प्रति व्यक्ति आय रु.	१,३४,५०१	१,४६,५२१	१,६४,५९८
	कुल स्थिर पुँजी लगानी (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२८.४३	२७.२६	२९.३७*
	कुल स्थिर पुँजीमा सरकारी लगानी (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	७.६६	७.०१	
	कुल स्थिर पुँजीमा निजी लगानी (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२०.७७	२०.२५	
	कुल ग्राहस्थ बचत (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	६.३५	६.६२	९.३*
	कुल राष्ट्रिय बचत (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	३२.६१	३१.४०	३१.९५*
२.	सार्वजनिक वित्त			
	कुल राजस्व रकम (रु. अर्ब)	८४१.३१	९७६.३२	६८४.७ [#]

सि. नं.	सूचकहरू	आर्थिक वर्ष २०७६/७७	आर्थिक वर्ष २०७७/७८	चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को प्रथम आठ महिनाको अवस्था (*वार्षिक अनुमानित बाहेकको)
	नेपाल सरकारको कुल खर्च रकम (रू. अर्ब)	१,०९१.३३	१,१९६.६७	६७५.३ [#]
	चालु खर्च (रू. अर्ब)	७८४.२९	८४६.२१	५३८.४४ [#]
	पूँजीगत खर्च (रू. अर्ब)	१८९.१४	२२८.८३	७७.१५ [#]
	वित्तीय व्यवस्था (रू. अर्ब)	११७.९०	१२१.६२	५९.७१ [#]
	कुल तिर्न बाँकी ऋण रकम (रू. अर्ब)	१,४२७.१९	१,७२८.४४	
	कुल तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋण (रू. अर्ब)	६१३.२१	८००.३२	
	कुल तिर्न बाँकी बाह्य ऋण (रू. अर्ब)	८१३.९७	९२८.१२	
	तिर्न बाँकी प्रतिव्यक्ति ऋण रकम रू.	४७,४९९	५८,९९०	
	कुल राजस्व रकम (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२१.४९	२२.८८	
	नेपाल सरकारको कुल खर्च रकम (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२७.८८	२८.०५	
	चालु खर्च (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२०.०३	१९.८३	
	पूँजीगत खर्च (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	४.८३	५.३६	
	वित्तीय व्यवस्था (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	३.०१	२.८५	
	कुल तिर्न बाँकी ऋण रकम (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	३६.४६	४०.५१	
	कुल तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋण (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	१५.६६	१८.७६	
	कुल तिर्न बाँकी बाह्य ऋण (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२०.७९	२१.७५	
३.	मौद्रिक क्षेत्र			
	कुल आन्तरिक कर्जा (वार्षिक वृद्धि प्रतिशत)	१३.३६	२६.८४	१०.५ [#]
	निजी क्षेत्रमाथिको दावी (वार्षिक वृद्धि प्रतिशत)	१२.६०	२६.३३	१३.९ [#]
	सरकारी क्षेत्रमाथिको खुद दावी (वार्षिक वृद्धि प्रतिशत)	४२.४३	३६.५१	(१२.६) [#]
	संकुचित मुद्रा प्रदाय (वार्षिक वृद्धि प्रतिशत)	१७.८०	२२.५६	(१०.७) [#]
	विस्तृत मुद्रा प्रदाय (वार्षिक वृद्धि प्रतिशत)	१८.१०	२१.८४	३.१ [#]
	कुल आन्तरिक कर्जा (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	९६.८८	११२.७६	
	निजी क्षेत्रमाथिको दावी (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	८३.७१	९७.०३	
	सरकारी क्षेत्रमाथिको खुद दावी (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	१३.६८	१७.१३	
	संकुचित मुद्रा प्रदाय (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२१.८७	२४.६०	
	विस्तृत मुद्रा प्रदाय (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	१०८.०८	१२०.८३	
४.	बाह्य क्षेत्र			
	चालु खाता सन्तुलन	(३३.७६)	(३३३.६७)	(४६२.९३) [#]
	शोधनान्तर स्थिति	२८२.४१	१.२३	(२५८.६४) [#]
	विप्रेषण आय	८७५.०३	९६१.०५	६३१.१९ [#]
	निर्यात	९७.७१	१४१.१२	१४७.७५ [#]
	आयात	१,१९६.८०	१,५३९.८४	१३०८.७३ [#]
	व्यापार सन्तुलन	(१,०९९.०९)	(१,३९८.७२)	(११६०.९८) [#]
	विप्रेषण आय (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२२.३५	२२.५३	१९.८*
	निर्यात (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२.५०	३.३१	६.६*
	आयात (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	३०.५७	३६.०९	४१.५*
	व्यापार सन्तुलन (कुल ग्राहस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२८.०८	३२.७९	३४.९*

नोट: * चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को वार्षिक प्रारम्भिक अनुमानित विवरण।

#चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को प्रथम आठ महिनाको विवरण।

आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा देशको समष्टिगत आर्थिक स्थिति देहाय अनुसार रहेको देखिन्छ:-

- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले तयार गरेको समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको तथ्याङ्कअनुसार आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को कुल ग्राहस्थ उत्पादनको वार्षिक वृद्धिदर ४.२५ प्रतिशत रही प्रचलित मूल्यको कुल ग्राहस्थ उत्पादन रु.४२७७.३० अर्ब पुगेको देखिन्छ। सो आर्थिक वर्षमा निजी क्षेत्रको कुल स्थिर पुँजी लगानी कुल ग्राहस्थ उत्पादनको २०.२५ प्रतिशत र सरकारी क्षेत्रको कुल स्थिर पुँजी लगानी कुल ग्राहस्थ उत्पादनको ७.०१ प्रतिशत रही कुल स्थिर पुँजी लगानी कुल ग्राहस्थ उत्पादनको २७.२६ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ। सोही आर्थिक वर्षमा कुल ग्राहस्थ बचत कुल ग्राहस्थ उत्पादनको ६.६२ प्रतिशत र कुल राष्ट्रिय बचत कुल ग्राहस्थ उत्पादनको ३१.४० प्रतिशत रहन गएको देखिन्छ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को देशको आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति विवरण बमोजिम सो आर्थिक वर्षको वार्षिक औसत उपभोक्ता मुद्रास्फीति ३.६० प्रतिशत रहेको देखिन्छ। त्यसैगरी चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को प्रथम आठ महिनाको तथ्याङ्कमा आधारित देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति विवरणबमोजिम वार्षिक विन्दुगत उपभोक्ता मुद्रास्फीति ७.१४ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ।
- महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले तयार गरेको आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को नेपाल सरकारको आय र व्ययको वार्षिक विवरण बमोजिम कुल सरकारी खर्च (वित्तीय व्यवस्था समेत) रु. ११९६ अर्ब ६७ करोड ५९ लाख रहेको देखिन्छ। वार्षिक बजेट रु. १४७४ अर्ब ६४ करोड ५४ लाखको तुलनामा खर्च ८१.१५ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। वार्षिक बजेट र वार्षिक खर्चको स्थिति हेर्दा चालु खर्चतर्फ रु.९४७ अर्ब ६ करोड ८० लाख बजेट विनियोजन रहेकोमा खर्च रु.८४६ अर्ब २१ करोड ७३ लाख, पुँजीगत बजेटको विनियोजन रु.३५३ अर्ब ७४ करोड ७ लाख रहेकोमा खर्च रु.२२८ अर्ब ८३ करोड ६० लाख र वित्तीय व्यवस्थातर्फ रु.१७३ अर्ब ८३ करोड ६६ लाख विनियोजन रहेकोमा रु.१२१ अर्ब ६२ करोड २५ लाख खर्च भएको देखिन्छ। विनियोजनको तुलनामा चालु, पुँजीगत र वित्तीय व्यवस्थामा क्रमशः ८९.३५ प्रतिशत, ६४.६९ प्रतिशत र ६९.९६ प्रतिशत खर्च भएको देखिन्छ। कुल बजेट मध्ये चालु खर्च, पुँजीगत खर्च र

वित्तीय व्यवस्थामा क्रमशः ६४.२२ प्रतिशत, २३.९९ प्रतिशत र ११.७९ प्रतिशत बजेट विनियोजन भएकोमा कुल खर्चको तुलनामा चालु खर्च ७०.७१ प्रतिशत, पुँजीगत खर्च १९.१२ प्रतिशत र वित्तीय व्यवस्था तर्फको खर्च १०.१६ प्रतिशत रहेको देखिन्छ।

- स्रोत व्यवस्थापनतर्फ राजस्वको सुरु अनुमान रु.१०११ अर्ब ७५ करोड रहेकोमा यथार्थ रु.९७६ अर्ब ३२ करोड मात्र सङ्कलन हुन सकेको छ जुन सुरु अनुमानको तुलनामा ९६.५० प्रतिशत रहेको देखिन्छ। सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयको तथ्याङ्क अनुसार आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा आन्तरिक ऋण परिचालन सुरु अनुमान रु.२२५ अर्ब रहेकोमा रु. २२४ अर्ब ९१ लाख ऋण लिइएको छ जुन सुरु अनुमानको तुलनामा ९९.६० प्रतिशत रहेको देखिन्छ।
- महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्रकाशित तथ्याङ्क अनुसार आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को प्रथम आठ महिनाको अवधिमा नेपाल सरकारको चालु खर्च रु. ५३८ अर्ब ४४ करोड, पुँजीगत खर्च रु. ७७ अर्ब १४ करोड र वित्तीय व्यवस्था अन्तर्गतको खर्च रु. ५९ अर्ब ७१ करोड गरी कुल रु. ६७५ अर्ब ३० करोड खर्च भएको देखिन्छ। राजस्व परिचालनमा कर राजस्व रु.६२७ अर्ब ९० करोड र गैर कर राजस्व रु. ५६ अर्ब ७९ करोड गरी कुल राजस्व रु.६८४ अर्ब ६९ करोड (प्रदेश तथा स्थानीय तहमा बाँडफाँट हुने रकम समेत) परिचालन भएको देखिन्छ। चालु आर्थिक वर्षमा न्यून पुँजीगत खर्चका कारण सार्वजनिक आयले यस अवधिमा सार्वजनिक खर्च धानेको जस्तो देखिए पनि पुँजीगत खर्च बढ्दै जाँदा र प्रदेश तथा स्थानीय तहमा हुने बाँडफाँटको रकम घटाउँदा चालू आर्थिक वर्षमा पनि सार्वजनिक आयले खर्च धान्न सक्ने अवस्था देखिँदैन।
- नेपाल राष्ट्र बैंकले तयार पारेको आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को वार्षिक तथ्याङ्कमा आधारित देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति विवरणअनुसार कुल आन्तरिक कर्जाको वृद्धिदर २६.८४ प्रतिशत रही कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा सोको अनुपात ११२.७६ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ। निजी क्षेत्रमाथिको दावीको वृद्धिदर २६.३३ प्रतिशत रहन पुगेको र कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा यसको प्रतिशत ९७.०३ कायम भएको देखिन्छ। सरकारी क्षेत्रमाथिको खुद दावीको वृद्धिदर ३६.५१ प्रतिशत रहन गई कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा यसको प्रतिशत १७.१३ कायम भएको देखिन्छ। त्यसै गरी संकुचित मुद्रा प्रदाय तथा विस्तृत मुद्रा प्रदायको वार्षिक वृद्धिदर क्रमशः २२.५६ र २१.८४ प्रतिशत रही कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा ती दुईको अनुपात क्रमशः २४.६० र १२०.८३ प्रतिशत रहन गएको देखिन्छ।

- नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा प्रकाशित चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को प्रथम आठ महिनाको तथ्याङ्कमा आधारित देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति विवरणबमोजिम कुल आन्तरिक कर्जाको वृद्धिदर १०.५ प्रतिशत, निजी क्षेत्रमाथिको दावीको वृद्धिदर १३.९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ भने सरकारी क्षेत्रमाथिको खुद दावी भने १२.६ प्रतिशतले खुम्चिन पुगेको देखिन्छ। त्यसै गरी यस अवधिमा संकुचित मुद्रा प्रदायको वृद्धिदर १०.७ प्रतिशतले ऋणात्मक रहेको छ भने विस्तृत मुद्रा प्रदाय ३.१ प्रतिशतले बढ्न पुगेको देखिन्छ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकको तथ्याङ्क अनुसार आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा कुल वस्तु निर्यात ४४.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १४१ अर्ब १२ करोड पुगेको देखिन्छ भने कुल वस्तु आयात २८.७ प्रतिशतले बढेर रु. १५३९ अर्ब ८४ करोड कायम भएको देखिन्छ। कुल वस्तु व्यापार घाटा २७.३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.१३९८ अर्ब ७१ करोड पुगेको देखिन्छ। उक्त आर्थिक वर्षमा शोधनान्तर स्थिति रु.१ अर्ब २३ करोडले बचतमा रहेको देखिन्छ भने चालु खाता रु.३३३ अर्ब ६७ करोडले घाटा रहेको देखिन्छ। सोही अवधिमा विप्रेषण आप्रवाहमा ९.५ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.९६१ अर्ब ५ करोड कायम भएको देखिन्छ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा प्रकाशित चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को प्रथम आठ महिनाको तथ्याङ्कमा आधारित देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति विवरणबमोजिम कुल वस्तु निर्यात ८२.९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.१४७ अर्ब ७५ करोड पुगेको देखिन्छ भने आयात ३८.६ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.१३०८ अर्ब ७३ करोड कायम भएको देखिन्छ। कुल वस्तु व्यापार घाटा ३४.५ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.११६० अर्ब ९९ करोड पुगेको देखिन्छ। शोधनान्तर स्थिति रु.२५८ अर्ब ६८ करोडले घाटामा रहेको छ भने चालु खाताको घाटा रु.४६२ अर्ब ९३ करोड पुगेको देखिन्छ। विप्रेषण आप्रवाहमा १.७ प्रतिशतले कमी आई रु. ६३१ अर्ब १९ करोडमा सीमित हुन पुगेको देखिन्छ।
- माथिको तथ्याङ्कहरूको विश्लेषणबाट सेवा क्षेत्रको योगदान र ट्रान्सफर आप्रवाहले समेत शोधनान्तर स्थिति धान्न सकेको देखिँदैन। अतः आयात निर्यातको समुचित व्यवस्थापन नगरिएमा भविष्यमा अर्थतन्त्रको बाह्य सन्तुलन कायम गर्न अझै कठिन हुने देखिन्छ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकको तथ्याङ्कअनुसार केही सूचकहरूको आर्थिक वर्ष २०३९/४० देखिको प्रवृत्ति विश्लेषण गर्दा आर्थिक वर्ष २०४७/४८ मा खूद ऋणभार (total outstanding debt) कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ६६.८ प्रतिशतसम्म पुगेकोमा त्यस पछिका वर्षहरूमा क्रमशः घट्दै आएर आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा २२.३ प्रतिशत भई न्यूनतमस्तरमा ओर्लेको तर आर्थिक वर्ष २०७७/७८

मा आईपुग्दा बढेर ४०.५ प्रतिशत हुन पुगेको देखिन्छ। उच्च ऋण भार भएकै आर्थिक वर्षमा कुल राजस्वको तुलनामा खूद ऋणभार ७४९ प्रतिशतले बढी देखिन्छ। सो अनुपात आर्थिक वर्ष ०७३/७४ मा घटेर ११४.५ प्रतिशतमा आइपुगेको देखिन्छ भने आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा बढेर १७६.६० प्रतिशत पुगेको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को कुल निर्यातको तुलनामा खूद ऋणभार ११२४ प्रतिशतले बढी र सो वर्षको विप्रेषणको १७९.८ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। वास्तविक आन्तरिक ऋणतर्फ आर्थिक वर्ष २०३९/४० मा सर्वाधिक (वास्तविक कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ६.१ प्रतिशत) रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा उक्त अनुपात घटेर सो आर्थिक वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १ प्रतिशत हुँदै आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा आइपुग्दा पुनः बढ्दै गएर ५.३ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ।

- विगत ४७ आर्थिक वर्षहरूको वास्तविक सार्वजनिक ऋण र पुँजीगत खर्चको अनुपात हेर्दा पुँजीगत खर्चको तुलनामा सार्वजनिक ऋणको हिस्सा करिब २० प्रतिशतबाट क्रमशः बढ्दै गएर १६४ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ। सार्वजनिक ऋणले मावन विकास सूचकाङ्कमा पारेको प्रभावको प्रयोगसिद्ध अध्ययन (Empirical Study) नगरिएको भए तापनि विगत ३० वर्षमा नेपालको मानव विकास सूचकाङ्क ०.३८७ बाट उल्लेख्य रूपले सुधार हुँदै ०.६०२ मा पुगेको देखिन्छ।
- विगत ४७ आर्थिक वर्षहरूको राजस्व आम्दानी र चालु खर्च एवं वित्तीय व्यवस्था समेतको खर्च जोडी तुलना गर्दा आर्थिक वर्ष २०५७/५८ सम्म राजस्व आयले चालु खर्च तथा वित्तीय व्यवस्थाको खर्च धानेको देखिन्छ भने तत् पश्चातका २१ आर्थिक वर्षहरूमा (अपवाद आर्थिक वर्ष २०७२/७३ र आर्थिक वर्ष २०७७/७८ बाहेक) राजस्व आयले चालु खर्च र वित्तीय व्यवस्थाको खर्च धान्न सकेको देखिँदैन। यसरी हेर्दा ऋण तिर्नकै लागि समेत ऋण लिनुपरेको अवस्था देखिन्छ।
- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले तयार गरेको आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को राष्ट्रिय लेखा तथ्याङ्क बमोजिम चालू मूल्य अनुसार कुल गार्हस्थ्य उत्पादन उपभोक्ताको मूल्यमा रु.४८५१ अर्ब ६३ करोड पुग्ने प्रारम्भिक अनुमान रहेको देखिन्छ जस अनुसार आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको संशोधित अनुमानमा वार्षिक वृद्धिदर ५.८४ प्रतिशत रहने अनुमान रहेको छ।

नेपाल सरकारले विगत ५ वर्षको अवधिमा गरेको आन्तरिक ऋणको परिचालनको अवस्थालाई तालिका नं. २ मा उल्लेख गरिएको छः

तालिका नं. २ — अनुमानित बजेटमा ऋणको अंश र खर्चको तुलनामा ऋण परिचालनको अवस्था

रकम रु. अर्बमा

आर्थिक वर्ष	बजेट विनियोजन रकम				वास्तविक खर्च रकम				अनुमानको तुलनामा खर्च प्रतिशत	बजेटमा प्रस्तावित ऋण रकम			परिचालन गरिएको ऋण रकम			अनुमानको तुलनामा आन्तरिक ऋण परिचालन प्रतिशत
	कुल बजेट	चालु खर्च	पूँजीगत खर्च	वित्तीय व्यवस्था	कुल खर्च	चालु खर्च	पूँजीगत खर्च	वित्तीय व्यवस्था		आन्तरिक ऋण	वैदेशिक ऋण	जम्मा	आन्तरिक ऋण	वैदेशिक ऋण	जम्मा	
२०७३/७४	१०४८.९२	६१७.१६	३११.९५	११९.८१	८३१.१५	५१८.६१	२०८.७५	१०३.७९	७९.२४	१११.००	१९५.७१	३०६.७१	८८.३४	५८.०१	१४६.३५	७९.५९
२०७४/७५	१,२७८.९८	८०३.५३	३३५.१७	१४०.२८	१०८७.२७	६९६.९२	२७०.७१	११९.६४	८५.०१	१४५.००	२४७.७३	३९२.७३	१४४.७५	९३.४५	२३८.२०	९९.८३
२०७५/७६	१,३१५.१४	८४५.४४	३१३.९९	१५५.७१	१११०.४५	७१६.४२	२४१.५६	१५२.४७	८४.४४	१७२.००	२५३.०२	४२५.०२	९६.३८	९४.४०	१९०.७८	५६.०३
२०७६/७७	१,५३२.९६	९५७.१०	४०८.००	१६७.८६	१०९१.१०	७८४.१२	१८९.०८	११७.९०	७१.१८	१९५.००	२९८.८३	४९३.८३	१९४.९०	१६२.६१	३५७.५१	९९.९५
२०७७/७८	१,४७४.६४	९४७.०६	३५३.७४	१७३.८४	११९६.६७	८४६.२२	२२८.८३	१२१.६२	८१.१५	२२५.००	३०९.२९	५३४.२९	२२४.००	१२७.१८	३५१.१८	९९.५६

स्रोत: महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय, नेपाल राष्ट्र बैंक र अर्थ मन्त्रालय

- पछिल्लो पाँच वर्षको तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा बजेट अनुमानको तुलनामा खर्चको प्रतिशत आर्थिक वर्ष २०७४/७५, २०७६/७७ र २०७७/७८ मा क्रमशः ८५.०१ प्रतिशत, ७९.१८ प्रतिशत र ८१.१५ प्रतिशत भए पनि तत् तत् आर्थिक वर्षमा आन्तरिक ऋण परिचालन सुरु लक्ष्यको तुलनामा करिब शत प्रतिशत भएको देखिन्छ। यसले आन्तरिक ऋणको परिचालन उत्पादनमूलक परियोजनामा मात्र सीमित छैन कि भन्ने आशंकामा बल पुऱ्याएको छ। एकातिर अनुमानित बजेट पूर्ण रुपमा परिचालन हुन नसक्ने तर अर्कोतर्फ सार्वजनिक आयका अन्य औजारमा यथोचित प्रयास नगरी सहज रुपमा ऋणमा मात्र केन्द्रित हुँदै जाँदा ऋणको परिचालन ऋणको सैद्धान्तिक धारभन्दा बाहिर जान सक्ने हुँदा यसतर्फ चनाखो बन्नुपर्ने देखिन्छ। उल्लिखित तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा कमजोर पूँजीगत खर्च र लक्ष्यको आधा भन्दा पनि कम बाह्य स्रोत परिचालनले आन्तरिक ऋणको प्रवाह चालू प्रकृतिका खर्चमा केन्द्रित हुने, समग्र खर्च घट्टा पनि आन्तरिक ऋण नघट्टने र वैदेशिक सहायता परिचालनको प्रभावकारिता तथा अनुमानयोग्यता समेत कमजोर हुँदै जाने देखिन्छ। यसले वैदेशिक सहायता अन्तर्गतका परियोजनाको तयारी र कार्यान्वयन क्षमतामा थप सुधारको आवश्यकता प्रष्ट्याउँछ।

- अर्थ मन्त्रालयको स्रोत अनुसार आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा वैदेशिक अनुदानतर्फ रु. ४ अर्ब र ऋणतर्फ रु. २८ अर्ब १२ करोड गरी कुल रु. ३२ अर्ब १२ करोड वैदेशिक सहायतातर्फ कायम गरिएको स्रोतलाई स्रोतान्तर गरी नेपाल सरकारतर्फ सारिएको छ तर त्यो रकम राजस्व वा ऋण के बाट ब्यहोरिएको हो खुलाएको पाइँदैन।

तालिका-३: विगत १० आर्थिक वर्षको नेपाल सरकारको सार्वजनिक

ऋण प्राप्ति र भुक्तानीको विवरण

(रकम रु. करोडमा)

विवरण	आर्थिक वर्ष									
	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	१७५,८३८	१९४,९२९	२२३,२५३	२४२,३६४	२६०,८१८	३०७,७१४	३४५,५९५	३८५,८९३	३९१,४७१	४२६,६३२
आन्तरिक ऋण प्राप्ति	३,६४२	१,९०४	१,९९८	४,२४२	८,७७७	८,८३४	१४,४७५	९,६३८	१९,४९०	२२,४००
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग आन्तरिक ऋणको अनुपात	२.०७	०.९८	०.८९	१.७५	३.३७	२.८७	४.१९	२.५०	४.९८	५.२५
वैदेशिक ऋण प्राप्ति	१,५७०	१,६५८	२,११३	२,९२६	४,३७७	५,८०१	९,३४५	९,४४०	१६,२६१	१२,७१८
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग वैदेशिक ऋणको अनुपात	०.८९	०.८५	०.९५	१.२१	१.६८	१.८९	२.७०	२.४५	४.१५	२.९८
कुल सार्वजनिक ऋण प्राप्ति	५,२१२	३,५६२	४,१११	७,१६८	१३,१५४	१४,६३५	२३,८२०	१९,०७८	३५,७५१	३५,११८
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग कुल ऋणको अनुपात	२.९६	१.८३	१.८४	२.९६	५.०४	४.७६	६.८९	४.९४	९.१३	८.२३
साँवा फिर्ता खर्च	२,०१६	३,५१३	४,१८८	६,४४७	६,८१३	६,१२७	५,५६७	५,४३५	५,७५४	६,०१७
व्याज खर्च (प्रतिवद्धता शुल्क र कमिशन समेत)	१,५१६	१,३७४	१,२०४	९२७	८६७	१,००२	१,६२५	२,०७२	२,६०६	३,४८४
कुल ऋण भुक्तानी (ऋण सेवा खर्च)	३,५३२	४,८८७	५,३९२	७,३७४	७,६८०	७,१२९	७,१९२	७,५०७	८,३६०	९,५०१
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग ऋण सेवा भुक्तानी अनुपात	२.०१	२.५१	२.४२	३.०४	२.९४	२.३२	२.०८	१.९५	२.१४	२.२३

स्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय, नेपाल राष्ट्र बैंक र अर्थ मन्त्रालय

- वि.सं. २०७२ को महाभूकम्प अघिका ४ वर्षको सामान्य अवस्था र त्यसपछिका ६ आर्थिक वर्षहरूको सार्वजनिक ऋणको तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा महाभूकम्प पश्चातको पुनर्निर्माणका लागि आवश्यक स्रोत व्यवस्थापन गर्न तथा विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ को

महामारीका कारण आन्तरिक राजस्वमा लक्ष्य अनुरूप प्राप्ति हुन नसक्दा सो को भार सार्वजनिक ऋणमा परेको स्पष्ट देखिन्छ। महाभूकम्पभन्दा अघिका ४ आर्थिक वर्षहरूमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन र आन्तरिक ऋणको अनुपात न्यूनतम ०.८९ प्रतिशत देखि उच्चतम २.७२ प्रतिशत रहेकोमा महाभूकम्प पश्चातको पुनर्निर्माण र कोभिड-१९ को विश्वव्यापी महामारीको अवधिमा न्यूनतम २.५ प्रतिशत देखि उच्चतम ५.३ प्रतिशतसम्म पुगेको देखिन्छ। वैदेशिक ऋणतर्फ सो अनुपात भूकम्प अघिका ५ वर्षमा उच्चतम १.२१ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा त्यो अनुपात ४.१५ प्रतिशत पुगेको र आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा २.९८ प्रतिशत कायम भएको छ। यसरी प्राकृतिक प्रकोप तथा महामारीको सामना गर्नका लागि ऋणभार थपिँदै गएको अवस्था देखिन्छ।

- माथिको तालिकाबाट स्पष्ट हुन्छ कि आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ५.०४ प्रतिशत सार्वजनिक ऋण प्राप्ति भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा सो अनुपात बढेर ९.१३ प्रतिशत पुगेको र आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा सो अनुपात ८.२३ प्रतिशत कायम भएको देखिन्छ। वि.सं. २०७२ को महाभूकम्प र विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ को महामारी र सोका लहरहरूले पनि सार्वजनिक ऋणमा बढोत्तरी भएको अवस्था छ। ऋण भुक्तानी (ऋण सेवा खर्च) तर्फ साँवा भुक्तानीको प्रवृत्ति लगातार चार वर्ष घट्दो क्रममा रहेर पाँचौँ वर्षदेखि बढेको छ भने व्याज भुक्तानीको प्रवृत्ति प्रत्येक वर्ष बढ्दो क्रममा रहेको देखिन्छ।

तालिका-४: विगत ५ आर्थिक वर्षको नेपाल सरकारको कुल ऋण दायित्वको विवरण

(रु. करोडमा)

ऋण	आर्थिक वर्ष				
	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८
आन्तरिक ऋण	२,८३,७१	३,९१,१६	४,५३,२३	६,१३,७४	८०,०३२.०१
वैदेशिक ऋण	४,१३,९८	५,२६,१५	५,९४,९३	८,०६,१४	९२,८११.७७
कुल ऋण	६,९७,६९	९,१५,३१	१०,४८,१६	१४,१९,८८	१७२,८४३.७८
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन [#]	३०,७७,१५	३४,५५,९५	३८,५८,९३	३९,१४,७१	४२६,६३२.००
तिर्न बाँकी कुल ऋणको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात	२२.६७	२६.४९	२७.१६	३६.२७	४०.५१

स्रोत: सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय (आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को वार्षिक प्रतिवेदन)

- माथिको तालिकाबाट स्पष्ट देखिन्छ कि आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २२.६७ प्रतिशत रहेको सार्वजनिक ऋण बाँकी आर्थिक वर्षहरूमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग ऋणको अनुपात बढ्दै गएर आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा ४०.५१ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ।

७. आन्तरिक ऋणका उपकरणहरूको प्रयोग

विकासका लागि पुँजीगत लगानीको आवश्यकतालाई पूर्ति गर्न लिएको ऋणले प्रतिफल र उपलब्धी सुनिश्चित गर्नु पर्दछ। आन्तरिक ऋणको दिगो व्यवस्थापनका लागि नयाँ ऋण लिएर पुरानो ऋण तिर्ने अवस्था सिर्जना हुन नदिई आन्तरिक राजस्वबाटै तिर्न सक्ने अवस्था हुनुपर्छ। प्रदेश र स्थानीय तहले ऋण प्राप्त गर्न सक्ने क्षमता वृद्धि गर्न नीतिगत र कानूनी औजारहरू समेत निर्माण हुनु पर्दछ। उपकरणहरूको छनौट गर्दा वैकल्पिक रणनीतिहरूको समेत विश्लेषण गर्नु आवश्यक हुन्छ। नेपाल सरकारले ट्रेजरी बिल, विकास ऋणपत्र, राष्ट्रिय बचतपत्र, नागरिक बचतपत्र र वैदेशिक रोजगार बचतपत्रजस्ता आन्तरिक ऋणका उपकरणहरूको प्रयोग गरी ऋण उठाउने गरेको छ।

तालिका-५: विगत ५ आर्थिक वर्षको नेपाल सरकारको आन्तरिक ऋण निष्काशनको विवरण

(रु. करोडमा)

विवरण	आर्थिक वर्ष				
	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८
कुल निष्काशन	८८,३३.७८	१,४४,७५.०९	९६,३८.२०	१,९४,६४.२३	२२,४००.९२
ट्रेजरी बिल	३३,००.००	७१,९५.८७	२६,४३.५०	९३,००.००	९,०००.००
विकास ऋणपत्र	५५,००.००	७२,००.००	६९,९४.७०	१,००,००.००	१३,०००.००
राष्ट्रिय बचतपत्र	०	०	०	०	०
नागरिक बचतपत्र	२८.५७	७५.११	०	१,६०.५२	३९५.३९
वैदेशिक रोजगार बचतपत्र	५.२१	४.१२	०	३.७१	५.५२
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	३०,७७,१५.००	३४,५५,९५.००	३८,५८,९३.००	३९,१४,७१.००	४२६,६३२.००
कुल निष्काशनको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात	२.८७	४.१९	२.५	४.९७	५.२५
कुल भुक्तानी	३८,७८.५१	३७,५६.२९	३४,३१.३१	३४,३९.७९	३,६९०.११

विवरण	आर्थिक वर्ष				
	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८
ट्रेजरी बिल	३८,६४.९९	३७,५२.००	२४,४९.००	२४,५७.४८	२,५६२.६६
विकास ऋणपत्र	०	०	८,५०.००	७,४०.००	६००.००
राष्ट्रिय बचतपत्र	०	०	९०.६५	०	०
नागरिक बचतपत्र	१२.६६	०	३४.०२	२३३.९४	५००.००
वैदेशिक रोजगार बचतपत्र	०.८७	४.२९	७.६४	८.३७	२७.४५
खुद निष्कासन	४९,५५.२७	१,०७,१८.८१	६२,०६.८९	१,६०,२४.४४	१८,७१०.८०
ट्रेजरी बिल	-५,६४.९९	३४,४३.८७	१,९४.५०	६८,४२.५२	६,४३७.३४
विकास ऋणपत्र	५५,००.००	७२,००.००	६१,४४.७०	९२,६०.००	१२,४००.००
राष्ट्रिय बचतपत्र	०	०	-९०.६५	०	०
नागरिक बचतपत्र	१५.९१	७५.११	-३४.०२	-७३.४२	-१०४.६१
वैदेशिक रोजगार बचतपत्र	४.३४	-०.१७	-७.६४	-४.६६	-२१.९३

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा २.८७ प्रतिशत आन्तरिक ऋण निष्कासन भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा सो अनुपात बढेर ५.३ प्रतिशत निष्कासन भएको देखिन्छ। आन्तरिक ऋण निष्कासनको रकम आर्थिक वर्ष २०७५/७६ बाहेकका अन्य आर्थिक वर्षहरूमा बढ्दै गएको देखिन्छ।

सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयले तयार गरेको आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को नेपाल सरकारको ऋण दायित्वको वार्षिक प्रतिवेदन बमोजिम आन्तरिक ऋणतर्फ रु.२२४ अर्ब ९१ लाख र वैदेशिक ऋणतर्फ रु.१२७ अर्ब १८ करोड गरी कुल रु.३५१ अर्ब १८ करोड बराबरको सार्वजनिक ऋण प्राप्ति गरेको देखिन्छ, जुन सोही आर्थिक वर्षको संशोधित कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ८.२३ प्रतिशत हुन आउँछ। उक्त सार्वजनिक ऋण मध्ये आन्तरिक ऋण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ५.२५ प्रतिशत र वैदेशिक ऋण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २.९८ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को अन्त्य सम्ममा नेपाल सरकारको कुल ऋण दायित्व रु.१७२८ अर्ब ४३ करोड पुगेको छ, जुन सो आर्थिक वर्षको संशोधित कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ४०.५१ प्रतिशत हुन आउँछ। आर्थिक वर्ष २०७३/७४ सम्मको भुक्तानी गर्न बाँकी आन्तरिक ऋणको रकम रु. २८३ अर्ब ७१ करोड एवं कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ९.२२ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ सम्म आईपुग्दा तिर्न बाँकी कुल

सार्वजनिक ऋण मध्ये आन्तरिक ऋण रु. ८०० अर्ब ३२ करोड र वैदेशिक ऋण रु. ९२८ अर्ब ११ करोड पुगेको छ, जुन सोही आर्थिक वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको आन्तरिक ऋण १८.७६ प्रतिशत र वैदेशिक ऋण २१.७५ प्रतिशत हुन आउँछ। भुक्तानी गर्न बाँकी कुल आन्तरिक ऋण रकमको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात हरेक आर्थिक वर्षमा बढ्दै गएको तथ्य देहायको तालिकाले प्रष्ट पार्दछ:-

तालिका-६: विगत ५ आर्थिक वर्षको नेपाल सरकारको कुल आन्तरिक ऋण दायित्वको विवरण (रु. करोडमा)

विवरण	आर्थिक वर्ष				
	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८
ट्रेजरी बिल	१,१०,४१	१,४४,८५	१,४६,७९	२,१५,२२	२,७९,५९
विकास ऋणपत्र	१,६३,९०	२,३५,९०	२,९७,३५	३,८९,९५	५,१३,९५
राष्ट्रिय बचतपत्र	९०.६५	९०.६५	०	०	०
नागरिक बचतपत्र	७,९७	८,७१	८,३८	७,६४	६,६०
वैदेशिक रोजगार बचतपत्र	५३	५३	४५	४१	१८
कुल आन्तरिक ऋण दायित्व	२,८३,७१	३,९०,९०	४,५२,९७	६,१३,२१	८,००,३२
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन #	३०,७७,१५	३४,५५,९५	३८,५८,९३	३९,१४,७१	४२,६६,३२
कुल आन्तरिक ऋणको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात	९.२२	११.३१	११.७४	१५.६६	१८.७६

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को प्रथम आठ महिनाको तथ्याङ्क अनुसार यो अवधिमा नेपाल सरकारले रु. ३५ अर्बको ट्रेजरी बिल, रु. ५४ अर्ब ५० करोडको विकास ऋणपत्र गरी कुल रु. ८९ अर्ब ५० करोड आन्तरिक ऋण परिचालन गरेको छ। सार्वजनिक ऋण परिचालन गरेका अन्य विकासशील मुलुकहरूको तुलनामा नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग तिर्न बाँकी सार्वजनिक ऋणको अनुपात सन्तोषजनक रहेको सन्दर्भमा नेपाल सरकारसँग थप ऋण परिचालनका लागि वित्तीय आधार (fiscal space) रहेको छ। नेपालको संविधान तथा प्रचलित कानूनले तीनै तहका सरकारले आन्तरिक ऋण लिन सक्ने व्यवस्था गरेकाले देशभित्र उपलब्ध वित्तीय स्रोतको अवस्था अनुसार ऋण परिचालन गर्न सकिन्छ। तर तीनै तहले परिचालन गर्ने ऋणका लागि उपलब्ध बजार भने एउटै रहेको र सोही बजारबाट

निजी क्षेत्रले समेत ऋण लिने भएकाले सरकारले मात्र ठूलो ऋण उठाउन उपयुक्त हुँदैन। देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी पुँजी निर्माण र दीर्घकालीन लाभ दिने प्रकृतिका उत्पादनशील कार्यका लागि आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्ने तथा अनुत्पादक क्षेत्रमा आन्तरिक ऋणको परिचालन हुन नपाओस् भन्ने विषयमा त्यतिकै सजग हुनु पर्ने हुन्छ। सामान्यतया समग्र वित्तीय अवस्था खल्बलिन नदिनका लागि देहायका कारणले सरकारले ठूलो मात्रामा आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न कठिन हुन्छ:-

- आन्तरिक मुद्रा बजारमा उतार चढाव रहने र समय समयमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूसँग तरलताको समस्या रहने,
- सरकारले बढी ऋण लिँदा सोको प्रभाव बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ब्याजदरमा पर्न गई समग्र वित्तीय प्रणालीमा समस्या देखिन सक्ने,
- देशमा हुने लगानीको अधिकतम हिस्सा निजी क्षेत्रको हुने भएकाले सरकारले मात्र बढी ऋण उठाउँदा निजी क्षेत्रको लगानी संकुचनको सम्भावना रहने,
- वित्तीय आधार (Fiscal Space) लाई मात्र दृष्टिगत गरी ऋण लिँदा ऋणको अनुत्पादक उपयोगको डर रहने।

प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको खर्च आवश्यकता पूरा गर्न प्रदेशको हकमा सङ्घीय सञ्चित कोषबाट उपलब्ध हुने वित्तीय हस्तान्तरण र राजस्व बाँडफाँट एवं आफ्नो आन्तरिक आय तथा स्थानीय तहको हकमा सङ्घीय सञ्चित कोष र प्रदेश सञ्चित कोषबाट उपलब्ध हुने वित्तीय हस्तान्तरण र राजस्व बाँडफाँट एवं आफ्नो आन्तरिक आयका अतिरिक्त ती सङ्घीय इकाईहरूले संविधान तथा प्रचलित कानून बमोजिम आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न सक्दछन्।

तालिका-७ प्रदेश सरकारले बजेट तर्जुमा गर्दा प्रस्ताव गरेको आन्तरिक ऋण रकम

रकम रु.लाखमा

प्रदेश ऋण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
प्रदेश १	-	-	५००००	-
मधेश प्रदेश	१००००	१३०००	१००००	१००००
बागमती प्रदेश	-	-	-	-
गण्डकी प्रदेश	८०००	९८८३	२००००	२००००
लुम्बिनी प्रदेश	-	-	-	२०७००
कर्णाली प्रदेश	१००००	७५००	-	-
सुदुर-पश्चिम प्रदेश	-	-	-	-

स्रोत: सम्बन्धित प्रदेश सरकारका बजेट वक्तव्यहरू

प्रदेशगत रूपमा हेर्दा आर्थिक वर्ष २०७५/७६ का लागि मधेश प्रदेशले रु. १ अर्ब, गण्डकी प्रदेशले रु. ८० करोड र कर्णाली प्रदेशले रु. १ अर्ब आन्तरिक ऋणबाट खर्च व्यहोर्ने गरी बजेटमा अनुमान गरेको देखिन्छ। त्यसैगरी आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा मधेश प्रदेशले रु. १ अर्ब ३० करोड, गण्डकी प्रदेशले रु. ९८ करोड ८३ लाख ९२ हजार र कर्णाली प्रदेशले रु. ७५ करोड, आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा प्रदेश नं. १ ले रु. ५ अर्ब, मधेश प्रदेशले रु. १ अर्ब, गण्डकी प्रदेशले रु. २ अर्ब एवं आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा मधेश प्रदेशले रु. १ अर्ब, लुम्बिनी प्रदेशले रु. २ अर्ब ७ करोड तथा गण्डकी प्रदेशले रु. २ अर्ब आन्तरिक ऋणबाट खर्च व्यहोर्ने गरी बजेटमा अनुमान गरेको देखिन्छ। यसरी प्रदेश सरकारले आन्तरिक ऋण परिचालनको लक्ष्यसहित आय-व्यय विवरण पेश गरे पनि हालसम्म आन्तरिक ऋण उठाएको भने देखिँदैन।

केही स्थानीय तहहरूको वार्षिक बजेट तर्जुमा गर्दा खर्च व्यहोर्ने स्रोत शीर्षकमा आन्तरिक ऋण उल्लेख गरे तापनि आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न कानून बमोजिम नेपाल सरकारको सहमति लिनुपर्ने र हालसम्म नेपाल सरकारले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्ने गरी कुनै पनि स्थानीय तहलाई सहमति नदिएको हुँदा यस अवधिमा कुनै पनि स्थानीय सरकारले खुला बजारबाट आन्तरिक ऋण परिचालन गरेको देखिँदैन। तथापि स्वायत्त वित्तीय मध्यस्थकर्ता संस्थाको रूपमा रहेको नगर विकास कोषबाट विभिन्न ४४ स्थानीय तहहरूले वि. सं. २०५९ देखि नै शहरी पूर्वाधार सम्बन्धी विभिन्न परियोजनाहरू कार्यान्वयन गर्न ऋण लिएको देखिन्छ। त्यस्तो ऋणको परिमाण उक्त कोषबाट प्राप्त २०७८ चैत्र मसान्त सम्मको तथ्याङ्क अनुसार रु. ३ अर्ब ५३

करोड ५ लाख रहेको छ। सो कोषबाट विभिन्न स्थानीय तहले न्यूनतम रु. ३ लाख ४१ हजार देखि अधिकतम रु. ५५ करोड ९९ लाख सम्म ऋण लिएको देखिन्छ। त्यस्तो ऋणको अवधि न्यूनतम ५ वर्षदेखि अधिकतम २० वर्षसम्म कायम भएको पाइन्छ। त्यसै गरी कोषले पालिकाहरूको जमानीमा खानेपानी सम्बन्धी परियोजनाहरूमा ८४ वटा पालिकामा रु.५ अर्ब ५८ करोड ३५ लाख लगानी गरेको छ। अन्य निकायबाट त्यस्तो खालको ऋण लिएको तथ्याङ्क आयोगमा प्राप्त भएको छैन।

एकातिर प्रदेश तथा स्थानीय सरकारसँग विश्लेषणका लागि पर्याप्त आर्थिक सूचकहरूको कमी रहेको छ भने अर्कोतर्फ आन्तरिक ऋण लिन आवश्यक पर्ने थप कानूनी, संरचनात्मक र प्रक्रियागत व्यवस्था भइसकेको अवस्था छैन। समग्र अर्थतन्त्रलाई प्रतिनिधित्व गर्ने आर्थिक सूचकहरूमा प्रदेश तथा स्थानीय तहको हिस्सा रहेको भए तापनि त्यो हिस्सालाई तत्काल विश्लेषण गर्न आवश्यक पर्ने प्रदेश तथा स्थानीय तह स्तरीय खण्डीकृत आर्थिक सूचकहरू व्यवस्थित भइनसकेको अवस्थामा त्यसको विश्लेषण गरेर प्रदेश तथा स्थानीय सरकारहरूको ऋण उठाउन सक्ने क्षमता आँकलन गर्न कठिन हुने देखिन्छ। खण्डीकृत तथ्याङ्कहरूको अभावमा प्रदेश तथा स्थानीय सरकारहरूले आय अनुमानभन्दा बाहेकका आधारमा ऋण उठाउने र ऋणको सावाँ व्याज भुक्तानी गर्ने विषय यकिन गर्न सकिने अवस्था पनि छैन। तसर्थ प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा ती सरकारहरूले परिचालन गर्न सक्ने राजस्व रकमको आधारमा तिर्न सक्ने क्षमता समेत आँकलन गरी निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ। प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको आफ्नो आन्तरिक स्रोत सबल भइनसकेको अवस्थामा ऋण मात्र लिने तर भुक्तानी गर्न नसकी ऋणको थप बोझमा पर्न सक्ने अवस्था आउन नपाओस् भन्ने विषयमा त्यतिकै सजग हुनुपर्ने हुन्छ ।

तालिका -८: प्रदेश सरकारहरूको राजस्वको स्थिति

(रु. लाखमा)

आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को राजस्व आय#	आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को राजस्व आय#	आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को राजस्व आय#	आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को राजस्व आयको अनुमान*	आर्थिक वर्ष २०७९/८० को राजस्व आयको अनुमान*
६८,७२,२०	७०,४५,१५	९२,१७,९९	१,०७,८५,०४	१,२६,१८,५०

महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले तयार गरेको वार्षिक विवरण बमोजिमको प्रदेश सरकारहरूको आन्तरिक आय र राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकम समेतको राजस्व आय गणना गरिएको।

* आर्थिक वर्ष २०७५/७६, २०७६/७७ तथा २०७७/७८ मा भएको वृद्धि प्रतिशतका आधारमा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ र २०७९/८० को राजस्व आयको अनुमान गरिएको।

तालिका -९: स्थानीय सरकारहरूको राजस्वको स्थिति

(रु. लाखमा)

आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को राजस्व आय#	आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को राजस्व आय#	आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को राजस्व आय #	आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को राजस्व आयको अनुमान*	आर्थिक वर्ष २०७९/८० को राजस्व आयको अनुमान*
७५,५९,९७	८४,६८,२९	९,०९,०२,७३	९,२७,५६,९९	९,४९,२४,७५

महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले तयार गरेको वार्षिक विवरण बमोजिमको स्थानीय सरकारहरूको आन्तरिक राजस्व र राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकम समेतको राजस्व आय ।

* आर्थिक वर्ष २०७५/७६, २०७६/७७ तथा २०७७/७८ मा भएको वृद्धि प्रतिशतका आधारमा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ र २०७९/८० को राजस्व आयको अनुमान गरिएको।

द. आर्थिक वर्ष २०७९/८० को लागि आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस

नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक, सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय, प्रदेश सरकार, केही स्थानीय सरकार र यस सम्बन्धी विषय विज्ञ लगायतसँग भएको छलफल तथा राय परामर्श एवं माथि विश्लेषित तथ्याङ्क समेतका आधारमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० को लागि अनुमानित कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ५.५ प्रतिशतको सीमा भित्र रही आन्तरिक ऋण परिचालन हुनु बाञ्छनीय हुने देखिन्छ। तदनुसार सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा देहाय अनुसार निर्धारण गरी सिफारिस गरिएको छ:-

(क) नेपाल सरकार

नेपाल सरकारले तत्कालको समष्टिगत आर्थिक स्थिति, प्रदेश तथा स्थानीय तहले परिचालन गर्ने आन्तरिक ऋणको परिमाण र बजारको स्थिति समेत विश्लेषण गरी तीनै तहले उठाउने कुल आन्तरिक ऋण आर्थिक वर्ष २०७९/८० को अनुमानित गार्हस्थ्य उत्पादनको ५.५ प्रतिशतमा नबढ्ने सुनिश्चित गरी परिचालन गर्ने।

(ख) प्रदेश सरकार

प्रदेश सरकारले आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने राजस्व बाँडफाँट र प्रदेश सरकारको आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्वको योगफलको १२ प्रतिशतमा नबढ्ने गरी आन्तरिक ऋण उठाउने।

(ग) स्थानीय सरकार

स्थानीय सरकारले आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने राजस्व बाँडफाँट र स्थानीय तहको आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्वको योगफलको १२ प्रतिशतमा नबढ्ने गरी आन्तरिक ऋण उठाउने।

९. आन्तरिक ऋण उठाउने सम्बन्धमा आयोगका सुझावहरू

संवैधानिक व्यवस्था र कानुनी प्रावधानहरूलाई दृष्टिगत गर्दै सिफारिस गरिएको सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको उल्लिखित सीमाको कार्यान्वयनका सन्दर्भमा आयोगको तर्फबाट निम्न बमोजिमका सुझावहरू दिइएको छ :

क. सार्वजनिक ऋणको उद्देश्य स्पष्ट हुनुपर्दछ। आन्तरिक ऋण उठाउँदा उच्च तथा दीगो आर्थिक वृद्धि, रोजगारी सिर्जना र उत्पादकत्व वृद्धिका लागि हुनुपर्छ। अनुत्पादक अनुदान वा चालू खर्चका लागि आन्तरिक ऋणको प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुँदैन।

ख. देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी पुँजी निर्माण र दीर्घकालीन लाभ दिने प्रकृतिका उत्पादनशील कार्यका लागि आन्तरिक ऋणको परिचालन देहाय अनुसार गर्नु पर्दछ :

१. पुँजी निर्माण र दीर्घकालीन लाभ दिने प्रकृतिका उत्पादनशील, रोजगारमूलक तथा आन्तरिक आय बढाउने क्षेत्रमा आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्ने।

२. ऋण लगानी गरी सञ्चालन हुने योजनाबाट प्राप्त हुने प्रतिफलबाट सो योजनामा गरिएको ऋण लगानीको साँवा र ब्याज भुक्तानी गर्ने सुनिश्चित भएका योजनामा आन्तरिक ऋण परिचालन गर्ने।

३. “समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” को अवधारणा सहितको तीव्र फराकिलो आर्थिक विकास र समृद्धिको दीर्घकालीन सोच बमोजिमका राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न सङ्घ, प्रदेश

- र स्थानीय सरकारले समन्वयात्मक रूपमा आर्थिक तथा भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्ने कार्यका लागि आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्ने।
४. आन्तरिक ऋणको परिचालन कुन योजनाका लागि कुन खर्च शीर्षकमा गर्ने वा कुन खर्च शीर्षकमा गरियो भनेर बजेट विनियोजन गर्दा कार्यक्रमगत र आयोजनागत रूपमा व्यय अनुमानको विवरण (खर्च शीर्षकगत र स्रोतगत समेत) मा स्पष्ट उल्लेख गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्ने।
५. चालू प्रकृतिका एवं प्रशासनिक खर्च र अनुत्पादक क्षेत्रमा आन्तरिक ऋण परिचालन नगर्ने।
- ग. राष्ट्रिय विकासका लक्ष्य हासिल गर्न राष्ट्रिय अर्थतन्त्र सुदृढ गर्ने कार्यमा सार्वजनिक, निजी, सहकारी र अन्य क्षेत्र बीचको सहभागिता तथा साझेदारी बढाउन मद्दत पुग्ने गरी तीनै तहका सरकारबीच समन्वय कायम गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नु पर्दछ।
- घ. ऋण व्यवस्थापन रणनीतिको आधारमा जोखिम र लागतको विश्लेषण गर्नु पर्दछ। त्यसको लागि मुख्य नीतिगत क्षेत्रका जोखिमहरू र आधाररेखा अनुमान (Baseline Projection) तयार गर्नुपर्दछ। साथै यसका लागि विभिन्न नीतिहरूबीच समन्वय हुनुपर्दछ।
- ङ. लागत र जोखिमका आधारमा वैकल्पिक रणनीतिहरूको पहिचान, विश्लेषण र श्रेणीक्रम यकिन गर्नुपर्दछ।
- च. स्थानीय शहरी पूर्वाधारका क्षेत्रमा ऋण प्रवाह गर्ने प्रयोजनका साथ स्थापना भएका नगर विकास कोष जस्ता विशिष्टीकृत वित्तीय मध्यस्थकर्ता संस्था र अन्य कानूनबमोजिम ऋण परिचालन गर्न सक्ने निकायले गर्ने ऋण लगानीको रकमलाई आयोगले सिफारिस गरेको सम्बन्धित सङ्घीय इकाईको आन्तरिक ऋणको सीमाभित्र व्यवस्थित गर्नु पर्दछ।
- छ. बजेट विनियोजन र स्रोत व्यवस्थापनको अनुमान अनुरूप आन्तरिक ऋण उठाउँदा ऋण परिचालन गरिने योजनाको कार्यान्वयन स्थिति (खर्चको अवस्था) सँग तादात्म्यता कायम गर्नु पर्दछ।
- ज. सार्वजनिक वित्त नीतिले भविष्यको वित्तीय आवश्यकता र ऋण व्यवस्थापकको व्यवस्थापन क्षमतालाई प्रभाव पार्ने हुँदा बढ्दो आन्तरिक ऋणभारले ऋण भुक्तानी क्षमताको विश्वासको स्तर (credit rating) बढाउन वा जोखिम प्रिमियम (risk premium) घटाउन कठिन भै भविष्यमा ऋणको लागत अझ बढ्न जाने हुन्छ। विभिन्न सार्वजनिक संस्थानहरूका लागि ऋण लिन जमानी बसेको कारणले सिर्जना भएको प्रासङ्गिक दायित्व (contingent

liabilities) को परिमाण बढ्दै जाने तर ती संस्थानहरूको ऋण तिर्ने क्षमता अझ कमजोर हुँदै गएको परिस्थितिमा भविष्यमा यस्ता दायित्व बहन गर्ने कुरामा थप सचेत हुनु आवश्यक छ।

- झ. नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले आन्तरिक ऋण लिन आवश्यक पर्ने थप कानुनी, संरचनात्मक र प्रक्रियात्मक व्यवस्था गर्नु पर्दछ।
- ञ. नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले लिने आन्तरिक ऋणको एकीकृत व्यवस्थापन, लेखाङ्कन र प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गरी कार्यान्वयन गर्नु जरुरी छ। सबै सम्बद्ध निकायले राख्ने आन्तरिक ऋणको विवरण तथा तथ्याङ्कमा एकरूपता कायम गर्नु पर्दछ।
- ट. आन्तरिक ऋणको परिचालनले अर्थतन्त्रमा अनुकूल एवं प्रतिकूल दुबै प्रभाव पार्न सक्ने हुँदा आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्दा अर्थतन्त्रमा अनुकूल प्रभाव पार्ने गरी लागत लाभको विश्लेषण (cost benefit analysis) समेत गरेर आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नु पर्दछ।
- ठ. ऋणको भुक्तानी गर्दा अतिरिक्त बोझ महसुस गर्नु नपर्ने गरी तथा भावी पुस्ताले भुक्तानी गर्नुपर्दा पनि असहजता महसुस गर्न नपर्ने गरी उपयुक्त उपकरण छनौट गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नुपर्दछ।
- ड. सार्वजनिक ऋण परिचालनको प्रवृत्ति बढ्दो क्रममा रहेको छ। साँवा भुक्तानीको प्रवृत्ति कुनै वर्ष घट्ने र कुनै वर्ष बढ्ने गरेको देखिन्छ, भने व्याज भुक्तानीको प्रवृत्ति निरन्तर बढ्दो क्रममा देखिन्छ। यसले ऋणको दायित्वमा झनै बढोत्तरी ल्याउने हुन्छ। तसर्थ ऋण सेवा खर्चमा कमी ल्याउने गरी साँवा भुक्तानी पनि सोही अनुसार व्यवस्थित गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ।
- ढ. ऋण व्यवस्थापनको पारदर्शिता र उत्तरदायित्व निर्धारण गरी वित्तीय बजार र ऋण लिने बीचमा विश्वासको वातावरण अझ सुदृढ बनाउनु जरुरी हुन्छ।
- ण. बजेट अङ्क समायोजन हुँदा यथासम्भव आन्तरिक ऋणको सीमाङ्क समेत समायोजन गर्नेतर्फ ध्यान दिनु पर्दछ।
- त. नेपाल सरकारको जमानीमा सार्वजनिक संस्थानहरू लगायतले लिने ऋण भुक्तानीको परोक्ष दायित्व नेपाल सरकारमै रहने हुँदा सो को दिगो व्यवस्थापनमा समेत ध्यान पुऱ्याउँदै जानुपर्ने हुन्छ।